

Dimensions of Urban Transformation in Historical City Centers: The Case of the “Dereüstü Urban Transformation Project” in Bitlis

Narin ONAT^{1*}

¹Bitlis Eren University, Vocational School of Technical Sciences, Architectural Restoration Department, Bitlis, Turkey

Article Info

Research article
Received: 26/03/2025
Revision: 26/05/2025
Accepted: 13/08/2025

Keywords

Bitlis Restoration
Structural Rehabilitation
Urban Regeneration
Urban Clearance
Gentrification

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 26/03/2025
Düzeltilme: 26/05/2025
Kabul: 13/08/2025

Anahtar Kelimeler

Bitlis Restorasyon
Yapısal Sağlikaştırma
Kentsel Dönüşüm
Kentsel Boşaltma
Soylulaştırma

Graphical/Tabular Abstract (Grafik Özet)

The study examines the transformation of the city centre of Bitlis, which began in 2020, peeling away layer after layer and emptying the city. The project, which transformed the city's historical fabric on the grounds that it was a “risky area”, is critically examined from an architectural perspective. The study, shaped by a comparative reading of the city's old and new fabric, examines structural demolitions, projects and processes. / Çalışma, Bitlis kent merkezinin 2020 yılında başlayan, kenti katman katman açan ve boşaltan dönüşümünü ele almaktadır. Kentin tarihsel dokusunun ‘riskli alan’ gerekçesiyle dönüştürüldüğü proje, mimari açıdan eleştirel okunmaktadır. Kentin eski ve yeni dokusunun karşılaştırmalı okuması üzerinden şekillenen çalışmada, yapısal yıkımlar, yapılan projeler ve süreçler ele alınmıştır.

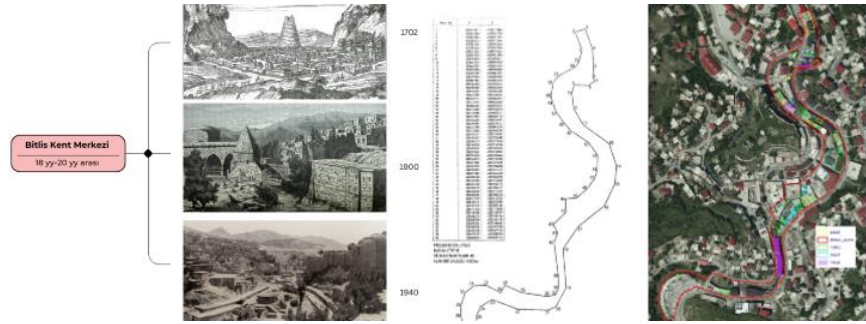

Figure A: Bitlis urban change/transformation / Şekil A: Bitlis kentsel değişim/dönüşüm

Highlights (Önemli noktalar)

- Bitlis “Urban Regeneration Project” scope/ Bitlis ‘Kentsel dönüşüm projesi’ kapsamı.
- The architectural, social and economic impacts of the Project./ Projenin mimari, sosyal ve ekonomik etkileri
- The urban and architectural outcomes of the Project./ Projenin kentsel ve mimari sonuçları

Aim (Amaç): The study analyses the ‘Bitlis urban transformation project’ and aims to answer the question: ‘Have these changes and transformations made Bitlis a healthier and more liveable city for its current users?’. / Çalışma “Bitlis kentsel dönüşüm projesi”ni analiz ederek “Bu değişim ve dönüşümler Bitlis’i mevcut kullanıcılarıyla daha sağlıklı ve yaşanabilir bir kent haline getirmiş midir? şeklindeki soruya cevap vermeyi amaçlamaktadır.

Originality (Özgünlük): The data on the transformation in Bitlis was obtained through user analyses and explained using diagrams./ Bitlis’teki dönüşümün verileri kullanıcı analizleri ile elde edilmiş ve diyagramlar aracılığıyla açıklanmıştır.

Results (Bulgular): TOKİ’s transformation project has significantly altered the urban fabric of Bitlis, which had been shaped from the 19th century to the present day. Buildings have been demolished and the city centre has been restored to the form depicted in the 16th-century miniatures of Matrakçı Nasuh. Social groups were not involved in the process, and the usage rights of low-income groups were not protected./ TOKİ’nin dönüşüm projesi ile Bitlis’in 19. yüzyıldan günümüze kadar şekillenen kent dokusu büyük ölçüde değişmiş, binalar temizlenmiş ve kent merkezi 16. yüzyılda Matrakçı Nasuh’un minyatürlerindeki şekline döndürülmüştür. Toplumsal kesimler sürece dahil edilmemiş ve alt gelir gruplarının kullanım hakları korunmamıştır.

Conclusion (Sonuç): This transformation seeks to erase the urban memory of the last century and replace it with that of the pre-1900 era. In the transformation, the value of commercial and residential areas unaffected by demolition has increased, causing gentrification. / Bu dönüşüm, son yüzyıllık kentsel hafızayı silerek yerine 1900 öncesi hafızasını yerleştirmeye çalışmaktadır. Dönüşümde, yıkımdan etkilenmeyen ticari ve konut alanlarının değeri artmış ve soylulaştırmaya neden olmuştur.

Tarihi Kent Merkezinde Kentsel Dönüşüm Boyutları: Bitlis “Dere Üstü Kentsel Dönüşüm Projesi” Örneği

Narin ONAT^{1*}

¹ Bitlis Eren University, Vocational School of Technical Sciences, Architectural Restoration Department, Bitlis, Turkey

Article Info

Research article
Received: 26/03/2025
Revision: 26/05/2025
Accepted: 13/08/2025

Keywords

Bitlis Restorasyon
Yapısal Sağıklaştırma
Kentsel Dönüşüm
Kentsel Boşaltma
Soylulaştırma

Öz

Bitlis farklı kültürler ve bu kültürlerin farklılaşan mimari biçimlerinin fiziksel uzantısı olarak inşa edilmiş ve yüzyıllardır mimari ve kültürel yaşantısını sürdüren kadim kentlerden biridir. Çalışma, Bitlis’in yüzyıllar içerisinde farklı kültürel etkiler ile katmanlaşan kent merkezinin 2020 yılında başlayan ve adeta kenti yeniden katman katman açan ve boşaltan dönüşümünü ele almaktadır. Kentin tarihsel dokusunun ‘riskli alan’ gerekçesiyle dönüştürüldüğü proje, mimari açıdan eleştirel okunmaktadır. Kentin dönüşüm öncesi ve sonrası dokusunun, mimari açıdan karşılaştırmalı okuması üzerinden şekillenen çalışmada, yapısal yıkımlar, planlanan projeler ve süreçler ele alınmıştır. Çalışma tarihi alanlarda yapılan dönüşüm projelerinin demokratik bir zeminde tartışılması gerektiği kanaatinden yola çıkmakla beraber, kentin çoğulcu yeniden inşasının kentsel görünürlüğe olumlu etki ettiği savına dayandırılmaktadır. Bu yönüyle çalışma bir kentsel dönüşüm projesinin hem avantaj hem de dezavantaj oluşturan çift yönlü pozisyona odaklanmakta, dönüşüm süreçlerinin nasıl izlenmesi gerektiğinin cevabını aramakta; bunun kent kimliğine ve kentsel görünürlüğe etkisini araştırmaktadır. Gerçekleşen projenin verilerinin incelenip literatürle karşılaştırılması, mekânsal değişikliklerin okuması ve sınıfsal değişikliklerin değişen kentsel doku üzerinden ele alınması, çalışmanın yöntemini ifade etmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, yapısal dönüşümlerin sağıklaştırma açısından olumlu değerlendirilmesine; projelerin tek elden(TOKİ) çıkması ve dönüşümün toplumsal temelli yapılmamasının kentsel soylulaştırmaya neden olduğu şeklinde ifade edilebilir. Sonuçta dönüşümün Bitlis’e ekonomi ve kalkınma temelli katkı sağladığı; yansıra yıkımların kolektif bellek kaybına yol açtığı, toplumsal açıdan sınıfsal değişikliklere ve soylulaştırmaya neden olabileceği tespit edilmiştir.

Dimensions of Urban Transformation in Historical City Centers: The Case of the “Dereüstü Urban Transformation Project” in Bitlis

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 26/03/2025
Düzeltilme: 26/05/2025
Kabul: 13/08/2025

Anahtar Kelimeler

Bitlis Restoration
Structural Rehabilitation
Urban Regeneration
Urban Clearance
Gentrification

Abstract

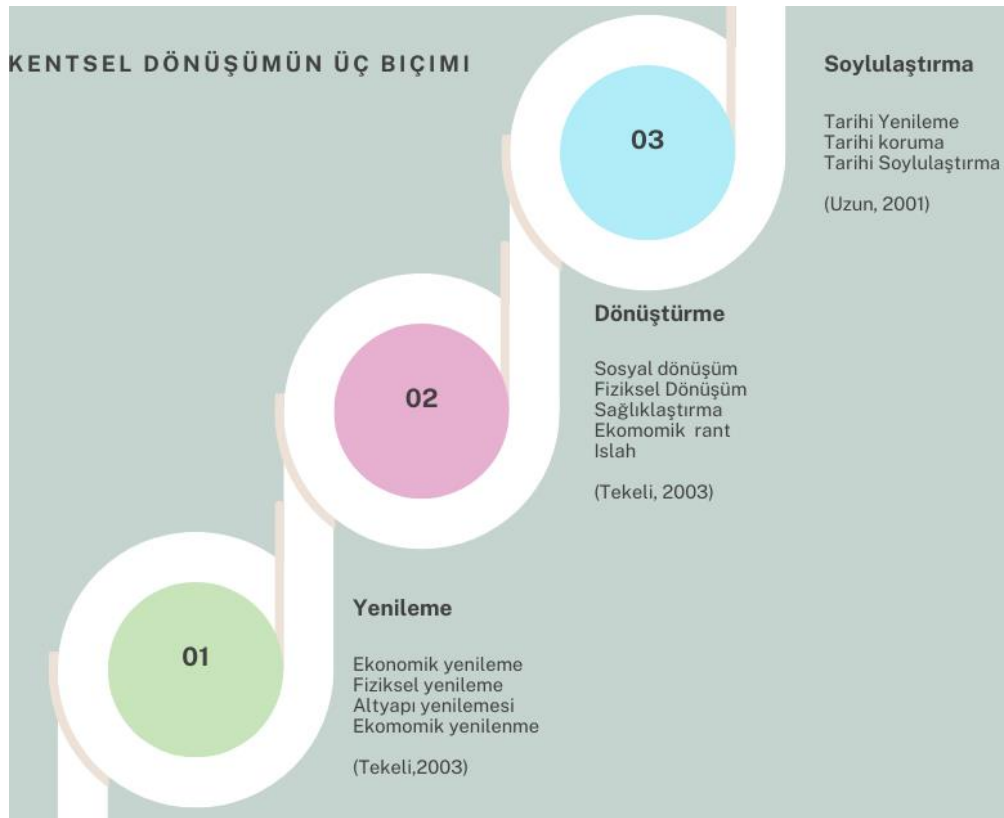
Bitlis is one of the ancient cities built as a physical extension of diverse cultures and their distinctive architectural forms, having maintained its architectural and cultural life for centuries. This study focuses on the urban transformation of Bitlis’s city center, which has been layered over centuries through various cultural influences, and which, starting in 2020, has undergone a transformation process that metaphorically peeled back and emptied these layers. The project, which involved the transformation of the historical urban fabric under the justification of being a "risky area," is critically analyzed from an architectural perspective. This study is shaped by a comparative architectural reading of the urban texture before and after the transformation, examining structural demolitions, planned projects, and the associated processes. In this regard, the research focuses on the dual nature—both advantageous and disadvantageous—of an urban transformation project. It seeks to explore how transformation processes should be monitored and investigates their impacts on urban identity and visibility. The methodology of the study involves analyzing data from the implemented project, comparing it with the existing literature, interpreting spatial changes, and addressing class-based transformations through the changing urban fabric. Findings suggest that while the structural transformation can be positively evaluated in terms of physical rehabilitation, the centralized implementation of the project (carried out solely by TOKİ—the Housing Development Administration of Turkey) and the lack of a community-based approach have led to urban gentrification. In conclusion, the transformation has contributed to Bitlis’s economy and development, but at the same time has caused a loss of collective memory through demolitions and has potentially led to class-based social changes and gentrification.

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Tarih boyunca kentler kültürel, ekonomik ve sosyal etmenlerle şekillenmiş ve dönüşüm/değişim seyirleri de bu etmenler üzerinden şekillenmiştir. En temel motivasyonun barınma, korunma veya toplumsallık inşası olduğunu gördüğümüz kentsel yaşamın başlangıcı, coğrafi konum veya iklim gibi dışsal faktörlerle kentleşmeyi özgün kılmıştır. Kentleşme oluşum, dönüşüm veya farklılaşma motivasyonları birbirinden farklı olsa dahi, insanlık tarihi için tarihsel açıdan en önemli olgulardan biri olmuştur. Dünya tarihinde bu kentleşmenin en önemli kırılmalarını sanayi devrimi ve dünya savaşları olarak ifade edebiliriz. Türkiye modern kent tarihini Osmanlı tarihinden sonra gerçekleşen cumhuriyet inkılabıyla başlayan ve özellikle 1950 sonrası yaşanan göç hareketleriyle ivme kazanan bir kentleşme olarak tarif edebilir.

Kentler, sahip oldukları mimari öğelerle ve toplumsal birikimleriyle yaşayan bir organizma gibidir. Bu yüzden zamanla eskiyebilir, yıkıntı

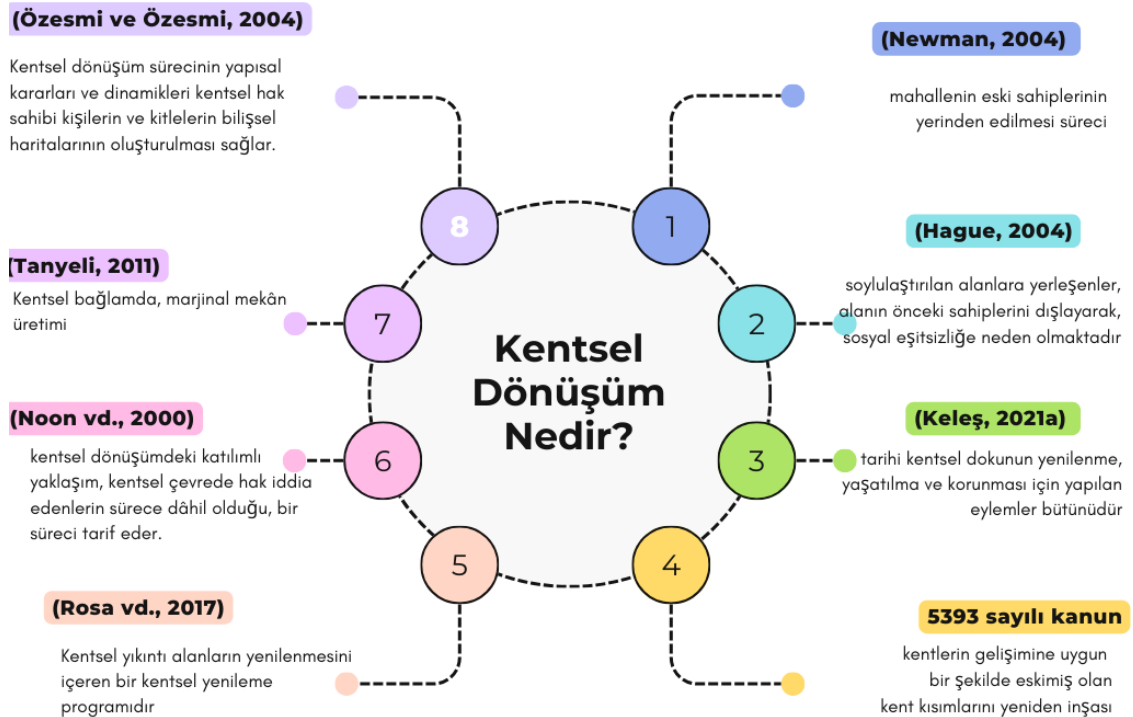
alanlar oluşabilir, planlamalarda öngörülenden farklı yerleşmelere ev sahipliği yapabilir. Böylece kentler var olan görünümünden farklı bir görünüm alabilirler. Burada önemli olan gerçekleşen bu değişim ve dönüşümlerin hangi gerekçelerle, hangi paydaşlarla ve ne şekilde gerçekleştiğidir. Kentsel dönüşüm, kentte gerçekleşen mimari değişimlerin belirli programlar veya kurallar çerçevesinde gerçekleşmesini ifade etmektedir. Kentsel dönüşüm kavramı ilk kez Avrupa ülkelerinde başlayan sosyal, kentsel, ekonomik odaklı bir yeniden canlandırma hareketi olarak kavramsallaştırılmış ve zamanla kentsel alandaki müdahalelerin ifade biçimi haline gelmiştir. Çıkış noktası her ne kadar sosyal odaklı olup, düşük gelir gruplarının fiziksel şartlarını iyileştirmek ve onları ekonomik döngüye sokma şeklinde olsa da zamanla konut yapılarının yenilenmesi, eski alanların dönüşümü ve sanayi alanlarının sosyal alana kazandırılması şeklindeki dönüşümleri de kapsamıştır.

Şekil 1. Kentsel dönüşümün üç biçimi (Three forms of urban transformation)

Kentsel dönüşüm süreçleri, kapsamı ve uygulanma şekilleri göz önüne alındığında temelde üç farklı şekilde gerçekleşmektedir(Şekil-1). Bunlardan ilki, kent merkezinde çöküntü veya yıkık alanların kentsel yenileme adı altında radikal şekilde yıkılmasını ve yerine yenilerinin gelmesini içermektedir[1]. Buradaki esas, ekonomik ve fiziksel olarak geride kalmış alanların, yeni rant kapılarını açmasını sağlamak ve fiziksel ve alt yapı olarak yenilenmesini içermektedir. Urban renewal olarak ifade edilen bu kentsel yenileme hareketi, yaşam kalitesini artırma ve riskli alanları kullanıma yeniden açma esaslıdır[2]. Kentsel dönüşüm süreçlerinden ikincisi, mevcut kentsel dokudaki fiziki alanların sosyal ve ekonomik odaklı dönüşümünü içermektedir(Şekil-1). Mevcut dokuyu koruma esaslı yapılan bu dönüşüm hareketi sağlıklaştırma, ıslah, ekonomik rant gibi kavramlarla açıklanabilir[1]. Öncelikli hedef bu bölgedeki toplumsal çevrenin yaşam kalitesini arttırmak ve yaşanabilir çevrelerden gelir elde edebilecek pozisyonu oluşturabilmektir. Proje alanı genellikle gecekondu alanlarını veya ruhsatsız yerleri içeren bu ıslah-imar çalışmaları, bölgeyi düzenli bir konut stoğuna kavuşturmayı amaçlamaktadır[3]. Böylesi bir dönüşüm yerel yönetimler eliyle veya yerel yönetimlerin özel işbirlikleriyle beraber yürütülen bir uygulamadır. Dönüşümün üçüncü müdahale biçimi ise, tarihi

alanları kapsamaktadır. (Şekil-1) Tarihi karakterli alanların yenilenmesi, korunması veya soylulaştırılması temel amaçtır. Burada esas olan tarihi alanların işlevsel değişikliklerle yeniden ekonomiye ve turizme kazandırılmasıdır. Bu sebeple çoğu zaman o tarihi alanlarda yaşayan toplumsal sınıflar da değiştirilir ve sosyal tabaka ekonomik gerekçelerle dönüşmüş olur[4]. Bu tür bir dönüşümün en önemli sonucu sosyal grupların yer değiştirmesi ve bu alanların ekonomik döngüye yeniden sokulmasıdır. Soylulaştırma adı verilen bu kentsel dönüşüm biçimi, sınıfsal farklılıklara neden olabilen bir bütüncül dönüşüme referans vermektedir. Soylulaştırma, 1964 yılında ilk defa Ruth Glass tarafından kullanılan ve Londra'nın işçi mahallesinde gerçekleşen orta sınıf ile üst sınıfın yer değişikliğiyle sonuçlanan gecekondu yenileme hareketinin kavramsal açıklamasıdır. Sınıfsal yer değişikliğiyle sonuçlanan bu dönüşüm hareketi, literatürde daha çok mahallenin eski sahiplerinin yerinden edilmesi süreci olarak görülmektedir[5]. Soylulaştırmanın en önemli risklerinden biri; soylulaştırılan alanlara yerleşenlerin, alanın önceki sahiplerini dışlayarak, sosyal eşitsizliğe neden olmasıdır[6]. Bu durum kimi zaman yerinden edilme şeklinde yorumlanan ve dolayısı ile tüm kesimler tarafından tartışılmaya neden olabilen bir süreci içermektedir.

Şekil 2. Kentsel dönüşümün kavramsal ifadesi(Conceptual expression of urban transformation)

Kentler toplumsal yaşamı şekillendiren, politik, ekonomik ve sosyal ilişkileri barındıran; dolayısı ile sürekli bir değişim ve dönüşüm geçiren dinamik mekânlardır. Bu yüzden kentlerin dönüşüm seyri, sosyal, politik ve ekonomik olarak şekillenen katmanlarının algılanması ile gerçekleşir. Kentin tarih boyunca geçirdiği dönüşümler, kültürel yaşamın bir yansıması olduğundan, bunun okunabilmesi yine kentsel alanın iyi analiz edilmesiyle mümkündür. Kentin bir meta olarak görülmesinden ziyade, yaşayan ve dönüşen canlı bir organizma olarak ele alınıp buna göre dönüşümler yapılması, kentin özgün değerlerin korunması açısından önem arz eder. Aksi halde, meta olarak ele alınan kent, biriktirdiği katmanların niteliğine bakılmaksızın yok olabileceği veya dönüştürüleceği için, kentin kollektif belleği tahrip olabilmektedir. Kollektif bellek kaybının yanında, kentler nitelik olarak birbirine benzemeye başlamakta ve özgün nitelikleri görünmez hale gelmektedir. Özellikle kadim kentlerin merkezleri, turizm odağında görüldüğü için ekonomik gerekçelerle dönüşüme en açık hale gelen yerlerdir (Şekil-2). Kentin ekonomik kalkınma ve markalaşması adına, eski görüntüsünü yenilemesi, temiz ve sağlıklı cepheler oluşturduğunu iddia etmesi, dönüşümün mimarlık normları kullanılarak yapıldığını kanıtlamaktadır. Mimarlık ve özelde restorasyon aracılığıyla kent yeni simgesel değerlerle pazarlanabilir bir imaja dönüşmekte ve kentsel kimliği, tarihi kent söylemiyle sürdürmektedir. Böylesi bir dönüşümün tek problemi belirtilen proje kapsamında dönüştürülmesi değildir. Dönüştürülen mekân, kendisiyle beraber çevresindeki birçok mekânı dönüştürmekte ve bu durum kentsel alanda yenilenmiş(soylulaştırılmış) bir çok mekânı oluşturmaktadır. Yeni görünümüyle ziyaretçi toplayacak olan mekân, yeni bir ekonomik döngü vaat etmekte, turistler için ilgi odağı olmakta; eğlence vaat etmekte ve steril bir tarihi gezi olanağı sunmaktadır. Kent, dönüşümün odağından başlayarak yayılarak değişmektedir. Ekonomik gerekçelerle el değiştiren kent, eskiyen imajını yok etmekte ve yeni kullanıcılarla kentsel yeni imajlarla varlık kazanmaktadır (Çelikkalek, 2013). Bu tür kentsel dönüşümler yıkım temelli gerçekleşse dahi, eski kullanım biçimleri terk edilmiş bir mekândan, değişim vaat eden bir mekânsallığa referans verir. Tanyeli (2011), bu durumu kentsel bağlamda, marjinal mekân üretimi olarak ifade etmektedir. Kollektif biçimde oluşmuş olan kent kimliği, tarihsel süreçte oluşturulmuş tüm izlerin değişmesi üzerine yeni kentsel kimlikler ile karşı karşıya gelmektedir. Kentin bu denli dönüşümü, kent kimliği bağlamında oldukça tartışmalı ve üzerinde durulması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM (URBAN TRANSFORMATION IN TURKEY)

Batılı kentlerde bir sosyal dönüşüm projesi olarak başlayan ve uzunca yıllar bu doğrultuda kullanılan kentsel dönüşüm kavramı, Türkiye dönüşüm tarihine batılı tarzdakinden farklı bir bakış açısıyla giriş yapmıştır. Batı ülkelerin kentlerinde sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılmasına yönelik müdahaleler yapılmasıyla başlayan ve düşük gelirli grupların ekonomik döngüye geri kazandırılması şeklinde bağlamsallaştırılan kentsel dönüşüm, Türkiye’de bağlamsal olarak farklı ele alınmıştır. Türkiye kentsel yapıda gerçekleşen problemlere karşı, batıda uygulanan kentsel dönüşüm biçimlemelerine benzer mekânsal dönüşümleri zaman zaman kullanmış olsa dahi, batıdakinden farklı olarak bu dönüşümler politik veya ekonomik olarak şekillenen, kentsel bilinçten uzak bir biçimlemeye referans vermektedir. Gerçekleşen fiziksel dönüşümler toplumsallıktan uzak kalmış veya toplumu dönüştürmüştür. Yanı sıra kentsel alanlar yenilenmek suretiyle ekonomiye geri kazandırılmak istenmiştir. Batılı ülkelerde çoğunlukla kentsel, toplumsal ve mekânsal bağlamda ele alınan kentsel dönüşüm hareketi özellikle son yıllarda Türkiye bağlamında yerini salt mekânsallığa refreans veren kentsel yenileme uygulamalarına bırakmıştır.

Kentsel dönüşüm, şehirlerin hasar almış kısımlarının yenilenmesi, terk edilmiş alanlarının yeniden kullanıma açılması, kentsel devamlılık için yapıların sürdürülebilirliğinin önemsendiği, kentsel yıkıntı alanların yenilenmesini içeren bir kentsel yenileme programıdır (Rosa vd., 2017). Kentler, toplumsal yapılarının ve planlamalarının birbirlerinden farklı olması sebebiyle, kendilerine özgü süreçlerle inşa edilmektedirler. Bu yüzden her kentte gerçekleşen dönüşüm bir diğerinden farklılaşabilir. Kentsel dönüşümü Türkiye özelinde okuyan Keleş, kavramı şöyle açıklamaktadır. “...yerel yönetimlerce, kentin yıpranan veya yok olmaya yüz tutmuş alanlarında, koruma kurullarınca kayıt altına alınarak, kentin gelişimine uygun şekilde yeniden yapım ve özüne uygun şekilde restorasyonunun yapılması; konut, ticaret, toplumsal veya kültürel alanların oluşturulması ve tarihi kentsel dokunun yenilenme, yaşatılma ve korunması için yapılan eylemler bütünüdür” (Keleş, 2021a). Kentsel dönüşüm ile ilgili olarak 2005 yılında yapılmış olan yasal düzenlemenin 5393 sayılı belediye kanununun 73. maddesine göre, “kentlerin gelişimine uygun bir şekilde eskimiş olan kent kısımlarını yeniden inşa, restore, deprem riskine karşı tedbir almak, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak maksadıyla” şeklinde açıklanmakta ve yasal çerçevesi çizilmektedir.

Keleş'in tanımına yakın bir çerçeve sunan bu yasal düzenleme ile yerel yönetimler sürece dahil edilmiştir. Yanı sıra afet riski görülen alanların kentsel dönüşüm çerçevesinde yenilenmesi içeren bu yasal düzenleme, kentsel dönüşümün tek nedenle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Nedenleri farklılaşan kentsel dönüşümün tabii olarak sonuçları da farklılaşmaktadır. (Keleş, 2021a) Bu sebeple tekli bir nedensellik açıklanamayan kentsel dönüşüm kavramı sonuçları bağlamında da tekli bir açıklama içerebilecek kadar geniş bir çerçeve sunar.

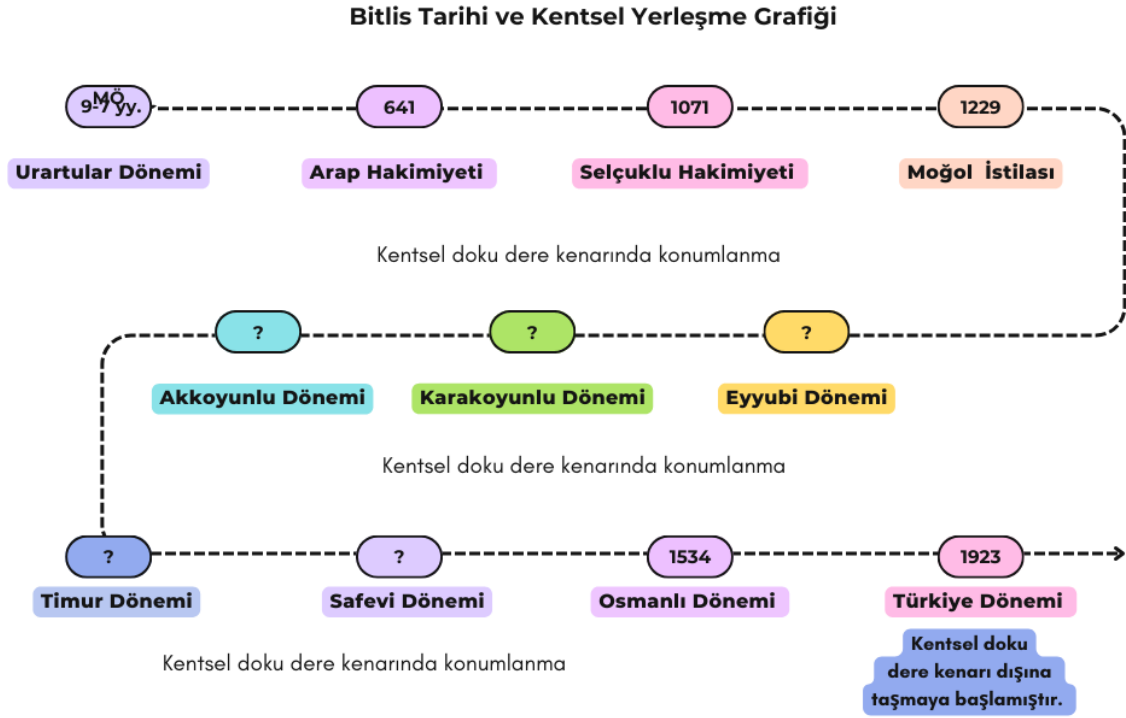
Kentsel dönüşüm uygulamaları sadece çevresel, ekonomik, yapısal ve kentsel olarak değil; yasal, merkezi finansmanlarla, katılımcı ortaklıklarla planlanmalı ve dönüşüm uygulamasına geçilmelidir (Noon vd., 2000). Noon tarafından ifade edildiği gibi, kentsel dönüşümdeki katılımlı yaklaşım, kentsel çevrede hak iddia edenlerin sürece dâhil olduğu, olası problemlerin böylece önceden saptanabildiği ve zaman, ekonomi ve emek israfının önüne geçildiği bir süreci tarif eder. Katılımlı çerçevede ele alınan olan bu kentsel dönüşüm kararları ve süreçleri sonuç ürüne etki etmektedir. Kentsel dönüşüm sürecinin yapısal kararları ve dinamikleri, kentsel hak sahibi kişilerin ve kitlelerin bilişsel harita oluşumlarına etki etmektedir. (Özesmi ve Özesmi, 2004). Buradaki bilişsel harita Lynch tarafından "...yere özgü olan ve kişinin referans noktası olarak belirlediği imgelerdir (2012) şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda kullanıcı özelinde değişen bir kentsel veya mekansal deneyimin mimari ifadesidir. Bu deneyim neticesinde kişinin zihninde oluşan mekân çok yönlü bir bilişsel kurguya işaret etmektedir. Ortaklaşa yapılan bu katılımcı haritalar, kişilerin özgür karar almalarına, güç ilişkilerinin olmadığı eşit bir düzleme işaret eder. Oluşturulan strateji ve mekansal planlama uygulamaları, Hall ve Porterfield'in ifade ettiği gibi katılımlı bir süreç olan 'tasarım çalıştay'ına gönderme yapar(Hall ve Porterfield, 2001)(Şekil-2). Hall ve Porterfield'in katılımlı tasarımın bir örneği olarak kurguladığı ve tasarım çalıştay olarak ifade ettiği durum, tek tek veya grupların

oluşturduğu bilişsel haritaların değerlendirilmesi için oluşturulan bir tartışma zeminini işaret eder. Böylesi bir uygulama sadece dönüşüm uygulamasının daha sağlıklı olmasını sağlamaz; yanı sıra gerçekleşen projelerin benimsenmesine ve sürekliliğine referans verir. Toplumsal açıdan kabul görmüş bir kentsel dönüşüm uygulaması kitleler açısından olumlu bir kentsel çevrede yaşama imkanı sunar.

3. BİTLİS KENT MEYDANINDA BİR DÖNÜŞÜM HİKÂYESİ (A STORY OF TRANSFORMATION IN BİTLİS CITY SQUARE)

3.1. Bitlis Kentsel Tarihi (Bitlis Urban History)

Bitlis, ticaret hattı üzerinde olması ve merkezi yerleşmeden uzak olması sebebiyle stratejik önemi olan ve arkeolojik zamanlarına dair verilerin azlığı sebebiyle, tarih öncesi devirlere dair tarihi saptamalarının yapılamadığı bir kenttir. İlk tarihi verilere göre, M.Ö. 9 ve 7. yüzyıllar arasında Van Gölü havzası hakimî Urartular'ın Bitlis ve çevresini de hakimiyet altına almış olabilir[12]. Sonrasında sırasıyla 641'de Arap hakimiyetine, 1071'de Türkler tarafından alınıp Selçuklu hakimiyetine girmiştir. 1229 ise Harzemşah istilası ile Bitlis ve Van gelişmeye başlamış bu esnada başlayan Moğol istilası ile Bitlis tarihi bilinmeyen döneme girmiştir[16]. Akabinde sırasıyla Eyyubi, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timur ve Safevi devletleri arasında el değiştiren egemenlik bu uzun dönem boyunca Şerefhanlar isimli bir ailenin denetimi altında bulunmuştur[17]. 1534 yılında Osmanlı denetimine geçen kent, Erzurum Eyaleti'nin Muş sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilmiş, 1879 yılında kendi adıyla anılan Bitlis Vilayeti'nin merkezi olmuştur[18](Şekil-3). Dönemi anlatan gravürler (Şekil-4) incelendiğine, kentin surlarla çevrili bir yapıda olduğu, aynı zamanda kent merkezinden geçen su ögesiyle bütüncül bir dokuda ve iki dağ arasına konumlandığı görülmektedir. Günümüzde hala aynı yerleşim ve doku devam etmekle beraber, çoğalan nüfus ve şehrin çeperlere doğru kayma eğilimi ile Bitlis'in kentsel açıdan daha da yayıldığı göstermektedir.

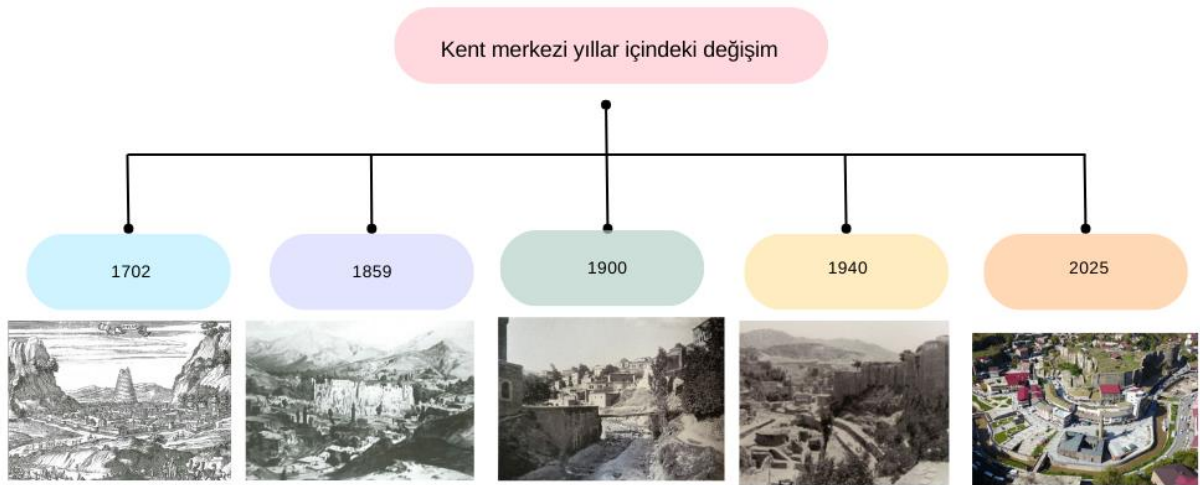

Şekil 3. Bitlis kültürel tarihi (Bitlis cultural history)

3.2. 19. Ve 20. Yüzyılda Bitlis Kentsel Dokusu (Bitlis Urban Fabric in the 19th and 20th Century)

Osmanlı döneminin son zamanlarında, devletin girdiği Rus savaşıyla 19. yüzyılın ilk yarısında Erzurum Eyaleti'ne bağlı olan Bitlis'te 16. yüzyılda tesis edilmiş olan idari yapı, yani yurtluk-ocaklık sistemi hala varlığını sürdürmekteydi[19]. Böylesi

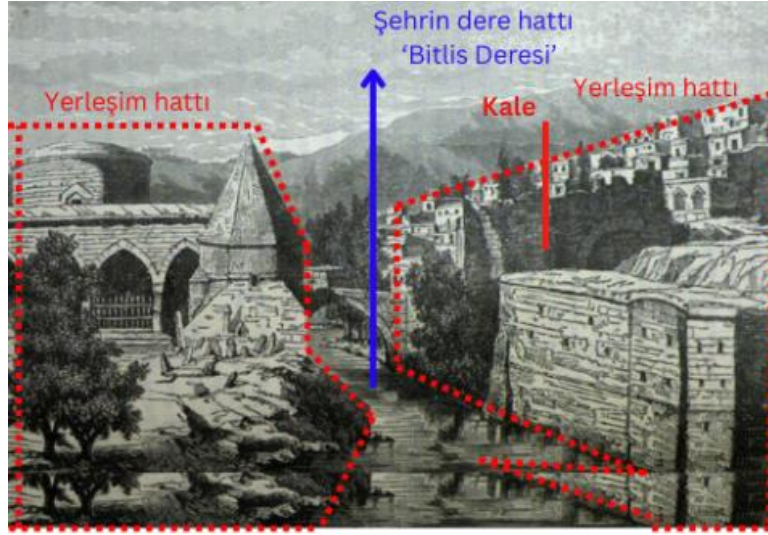
bir sistemde, idareci olan kimse hayatta olduğu sürece kenttin idari sorumlusu vasfıyla görev yapmaktadır. Idarecinin vefatıyla birlikte aile içinden başka birinin görevi devralması söz konusudur. Bu sistem Bitlis özelinde Şerefhan ailesinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Kentsel yapılanma ve şekillenmesinde, kamusal yapıların oluşmasında bu sistemde görünen müelliflerin büyük payı vardır.

Şekil 4. Bitlis kent merkezinin yıllar içindeki değişimi(The change of Bitlis city center over the years)

20 yüzyıla ait şehir gravürlerinde de görüldüğü üzere, kent merkezi, dere ile bütünleşik şekilde ve

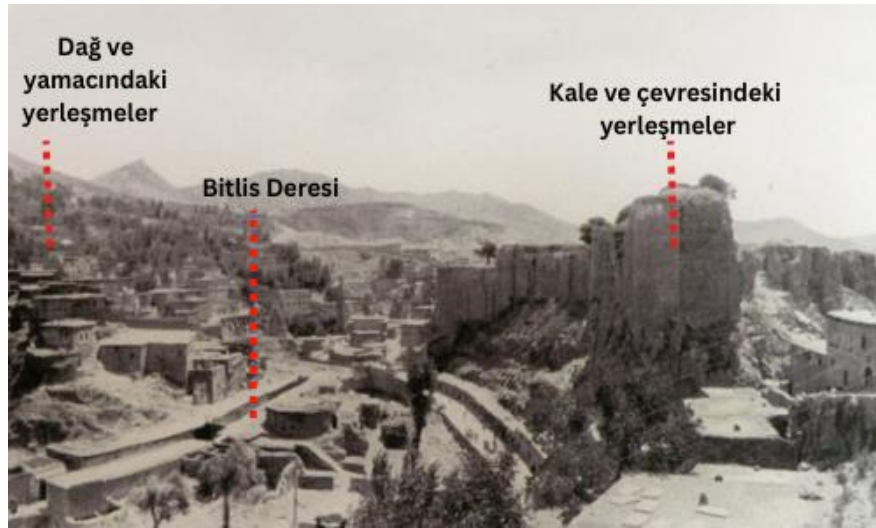
dere kenarında şekillenen bir dokudadır(Şekil-4,5 ve 6).

Şekil 5. Bitlis 1940 [20]

Betonarme yapılar henüz şehrin hiçbir noktasında görülmemiştir. Tarihi yapılar dere kenarında tıpkı, 2020 sonrası kentsel dönüşüm projesinde olduğu gibi kentin odağını oluşturacak şekilde dizilmiştir. Bitlis'in yerel taşıyla inşa edilmiş yapılar, yoğunlukla kentin kale ve dere arasındaki kısımda yoğunlaşmıştır. Derenin diğer kısmında yapılaşmalar başlamış ve eğimli olan arazinin

yamaçlarında dizilmiştir. Böylesi bir inşai faaliyet, dönemin yapım teknolojisine paralel bir gelişim göstermekteydi. Fakat 20. yy.'ın sonlarından başlayarak günümüze kadar yapılan yapıların yoğunluğu kentin dağ yamacı ile kalesi arasında kalan ve kentin en yoğun alanını tarif eden aksta inşa edilmiştir(Şekil-6).

Şekil 6. Bitlis 1900[20]

Bu durum yoğunlukla var olan boşlukları doldurmak, derenin üzerini yapı stoğu için kullanmak şeklinde gerçekleştiği için, kent merkezi yoğun ve sıkışık bir hal almıştır. Sonuçta bu yapılaşma dereyle kentsel ilişkiyi kesmiş ve dereyi kentin altyapı ve kanalizasyon işleri için kullanılan atıl bir yer haline getirmiştir. Kirli atıkların döküldüğü dere üzeri, yapılar ile kapanarak

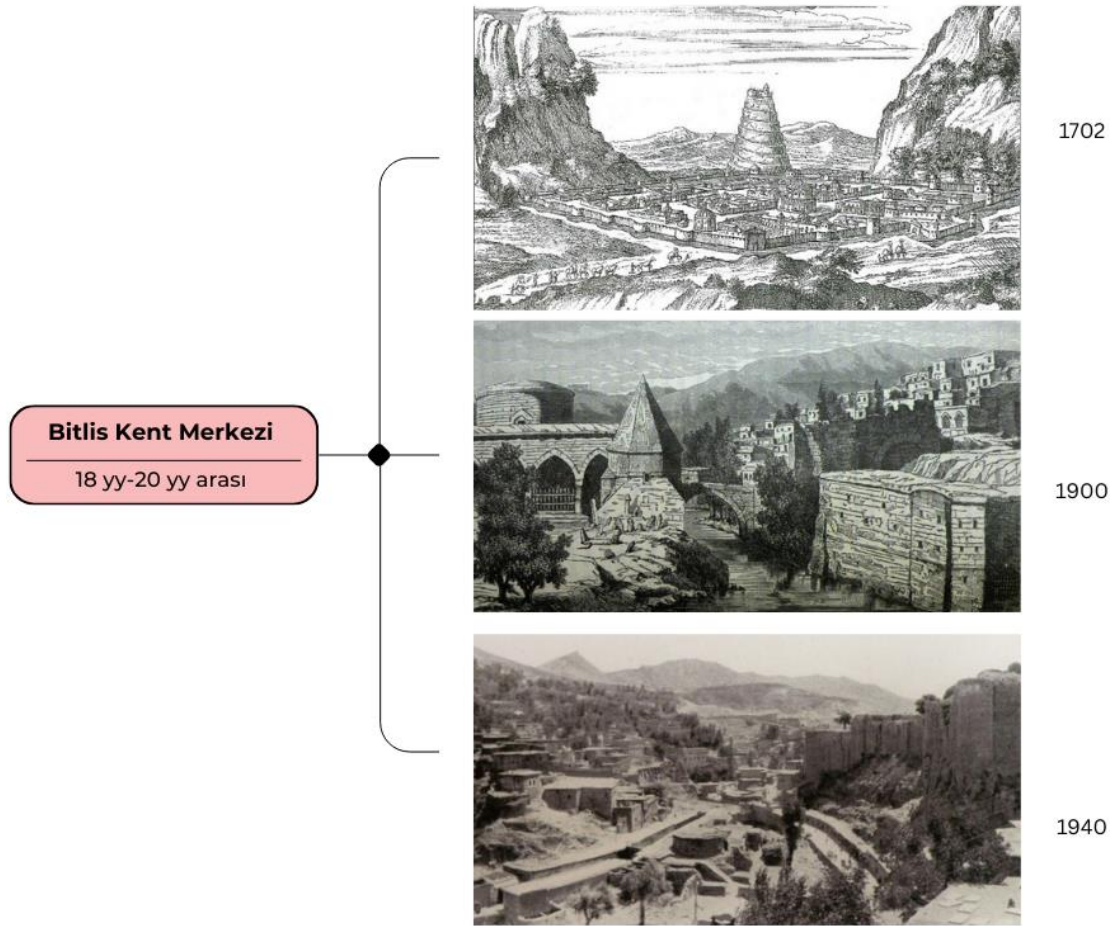
görünmez hale gelmiştir. Bu durum uzun yıllar boyunca kent merkezinin sürekli kokmasına ve yapıların alttan akan suyun etkisiyle neme ve bozulmalara maruz kalmasına neden olmuştur. Kent yapıların dere hattı üzerine biliçsizce yerleştirilmesi üzerine sıkışmış ve kentsel alt yapı hizmetini dere üzerinden sağlanmıştır. Kentin dere üzerine inşa edilimesiyle sonuçlanan bu yapım süreci, şehrin

sadece dar alanda kalmasına değil, aynı zamanda sağlıksız yapı stoklarıyla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

3.3. Günümüz Bitlis Kentsel Dokusu (Present-day Bitlis Urban Fabric)

Şehrin adeta bir açık hava müzesi gibi sergilendiği bu tarihi doku içerisinde 18. yüzyıldan başlayarak 20 yy. ortalarına kadar neredeyse aynı kentsel dokunun izleri görülmüştür (Şekil-7). 1900'lerden başlayan modernleşme hareketleriyle farklılaşan malzeme ve mimari-kentsel elemanlar kent merkezinde çok sıkı, niteliksiz ve sağlıksız yapıları da beraberinde getirmiştir. Bu durum günümüze kadar devam eden ve neredeyse her boşluğun yapısal olarak inşa edildiği bir kent merkezinin oluşmasına neden olmuştur. Böyle bir yapılaşma

özellikle de tarihi yapıların yoğunca bulunduğu tarihi kent merkezlerinde sadece yapısal sıkışıklığa değil, aynı zamanda sağlıksız bir kentsel dokuya referans vermektedir. Çünkü yapıların büyük çoğunluğu hava alamayacak kadar sıkışık bir alanda malzeme niteliği önemsenmeksizin inşa edilmiştir. Kimi zaman tarihi yapıları taşıyıcı zemin olarak kabul edip üzerine inşa edilen yapılar, kentsel tarihi saptama konusunda karmaşıklığa neden olmaktadır. Bitlis'i Matrakçı Nasuh'un gözünden yeniden okumaya çalışan Gelişkan, günümüz Bitlis'ini çoğunlukla malzeme üzerinden yorumlamaktadır. Yapılaşma biçimini, '...trendi yükselen betonarme yapılaşma Bitlis'te de kendini göstermiş, yerel mimariyle bilinçsizce yer değiştirir olmuş, gerektiğinde korunamayan yapılar açık hava müzesi kıymetindeki kentin zenginliğini gölgelemiştir' şeklinde yorumlamaktadır[20].

Şekil 7. Bitlis 18 yy-20 yy arası kentsel durumu[20] (Bitlis urban situation between the 18th and 20th centuries) [20]

1929 ve 1936 yılları arasında bir dönem ilçe merkezliğine indirilip Muş'a bağlanan Bitlis, 1936'dan bugüne il merkezi olarak gelmiştir [20]. Özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren, kent merkezinde yeterli alanın olmaması sebebiyle, kente bağlanan yollarla ilişkili bir ağ dokusu

üzerinde gelişmeye ve yapılaşmaya başlayan bir kettir. Kentin merkezinde tarihi karakterli birçok yapı olmasından kaynaklı, yerel yönetimlerden çok, kültür bakanlığı tarafından yürütülen kültürel dokuyu koruma çalışmaları yapılmıştır. Özellikle 2010 sonrası, birçok yapının restorasyonu yapılmış,

sokak dokusu yenilenmiş ve kent tarihi modern bir şehir olarak yeniden kimlik kazanmaya başlamıştır. Buna karşın kent merkezinin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı malzeme ve dokularla katmanlaşan dokusu kentin içinde sıkışık, hava almayan ve niteliksiz bir görüntü oluşturmuştur. Gelişken bu durumu; ‘birçok yapının terkedildiği, kültürel mirasın kaderine terkedildiği veya yapılan birçok yanlış restorasyon uygulaması ile yapıların daha da zarar aldığı ve yeniden onarıma ihtiyaç duruma geldiği’ şeklinde yorumlamaktadır[20]. Bitlis gibi kent merkezinden dere geçen şehirlerde böylesi bir inşai faaliyet daha büyük kentsel sıkıntılara neden olmaktadır. Bu kentsel sıkıntılar Türkiye’de 2000’li yıllarda başlayan TOKİ (Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı) faaliyetleriyle kentlerde büyük kentsel dönüşümlerin yapılmasına siyasi bir gerekçe oluşturmaktadır. Kentsel dönüşümün yasal çerçevesi ve aktörleri incelendiğinde, TOKİ’nin sıkça gündeme geldiğini görmekteyiz. TOKİ ilk olarak 1994 yılında, gecekondu yapılaşmasına düzenleme getirebilmesi adına kurulmuş olup zamanla amacına hizmet edememesi yüzünden revizyona uğramıştır. 2003 yılında TOKİ’nin görevleri ve yetkileri yeniden tanımlanmış olup, görevleri ve sorumluluk çerçevesi 4966 sayılı kanunla yasal güvence altına alınmıştır. Yasal çerçevede merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin güdümünde gerçekleşmesi beklenen kentsel dönüşüm projeleri, merkezi yönetimin baskısı, yasal düzenlemeler ve siyasi gerekçelerle TOKİ’nin oldukça etkin rol oynadığı bir uygulama sürecine girmiştir[21]. Böylece temelde düşük gelir grubunun yasal ve ucuz konut sahibi olmasını kolaylaştırmak amacıyla kurulan TOKİ günümüzde merkezi yönetim tarafından uygulanan birçok kentsel dönüşüm projesinin başat aktörü haline gelmiştir[1]. Günümüzde Bitlis kent merkezinde TOKİ eliyle yapılan bir kentsel dönüşüm projesiyle

19. yüzyıldan günümüze kadar şekillenen kentsel doku büyük ölçüde değişmiştir. Fakat yeni kentsel dönüşüm projesinde, 19. yy.ve 20. yy. daki görünümünden farklı olarak dere ile olan ilişki kesilmiş durumdadır. Dereyle sadece görsel bir ilişki kurulacak şekilde, yapı temizliği yapılmış ve kent merkezi 16. yy da Matrakçı Nasuh’un minyatürlerinde görünen hale geri döndürülmüştür. Sadece 20. Yy öncesi kamusal yapılar bırakılmış, diğer tüm yapılar ve sivil mimari örnekleri (malzemesi fark etmeksizin) yıkılmıştır.

3.4. “Dere Üstü Kentsel Dönüşüm Projesi”

(“Urban Transformation Project on the Creek”)

Nisan 2020 tarihinde ilan edilen Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Bitlis Mimari dokusunun odağında yer alan dere kenarı ıslah çalışması yapılması kararı alınmıştır[22]. Bu karar çerçevesinde dere kenarında şekillenen kentsel dokunun sadece tescilli yapılar dışında kalan tüm mimari katmanlar yıkılmıştır. Diğer bir ifadeyle, 1950’lerde yapılmış betonarme binaları veya 2000’li yılların betonarme veya taş binaları fark etmeksizin belirtilen alan içindeki birçok yapı yıkılmıştır (Şekil-9).

Fakat belirtilen dönüşüm alanı içerisinde, tarihsel olarak nitelendirilebilecek bazı yapılar kalmış ve tasarıma dâhil edilmiştir. Bu durum seçmeci bir tarihsellik anlayışına referans vermekte ve kenti belirli bir zamana geri döndürme iddiası ile sabitlemektedir. “Tarihsel yapı geçen zamanın izlerini üzerinde taşıdığından ötürü de tarihseldir”[8]. Bu yüzden hangi zaman referans verdiği önemsenmeksizin korunma kapsamına alınması gerekmektedir. Belirtilen kentsel dönüşüm projesi TOKİ’nin yapım ve denetiminde yıkım, restorasyon ve yeniden inşa süreçleriyle devam etmiş olup kentsel dokuda büyük boşaltmalar yapılmıştır(Şekil-8).

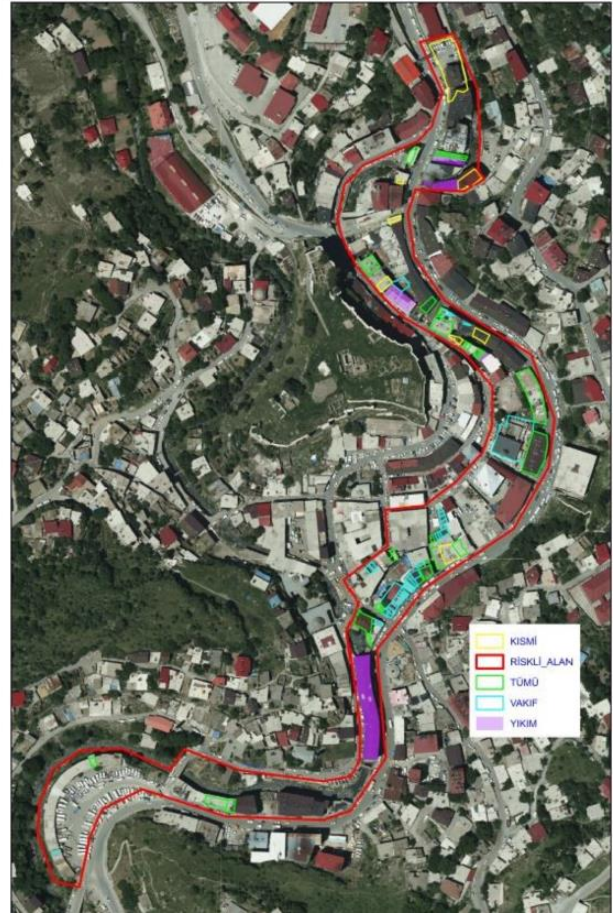
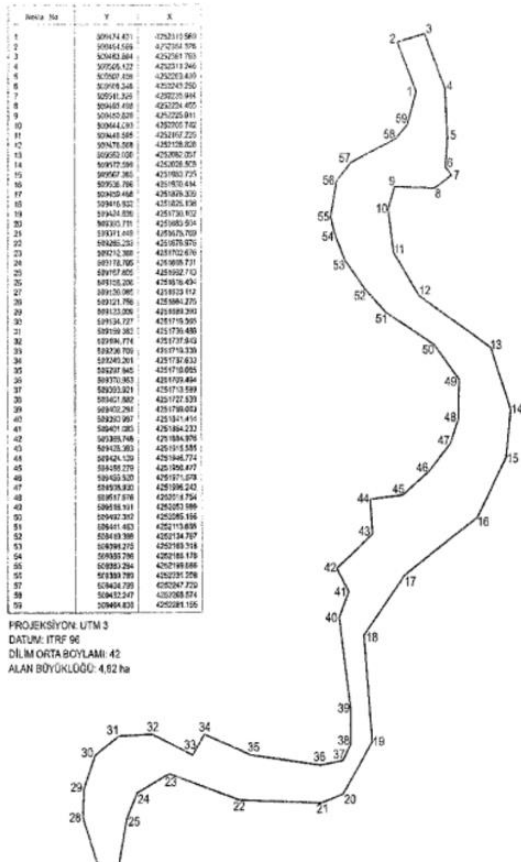

Şekil 8. Bitlis Merkez Kentsel Dönüşüm verileri- 2020 sonrası (Bitlis Central Urban Transformation data - After 2020)

Bitlis'in 2020 yılına dek büyük yoğunlukta katmanlaştığı yer olan ipek yolu hattı, mimari üretim için başat rol oynayan birçok zorunluluktan yoksun kalmıştır. Kanalizasyon sisteminden tutun, yapının taşıyıcı çözümlerine kadar, mimari üretim için zorunlu olan tasarım verileri göz ardı edilmiştir. Birçok yapı direkt dereyle ilişki kuracak şekilde ya duvarının bir devamı şeklinde inşa

edilmiş, ya da dereyi kendisine bir temel olarak kabul edip üzerine inşa edilmiştir (Şekil-9). Bu durum özellikle deprem kuşağında bulunan bölge açısından tehlike oluşturmakta ve kanalizasyon giderlerinin doğrudan dereye bağlanıyor olmasından kaynaklı kirliliğine neden olmaktadır. Bu problemler elbette sadece kentin görünen problemleri olarak ifade edilebilir.

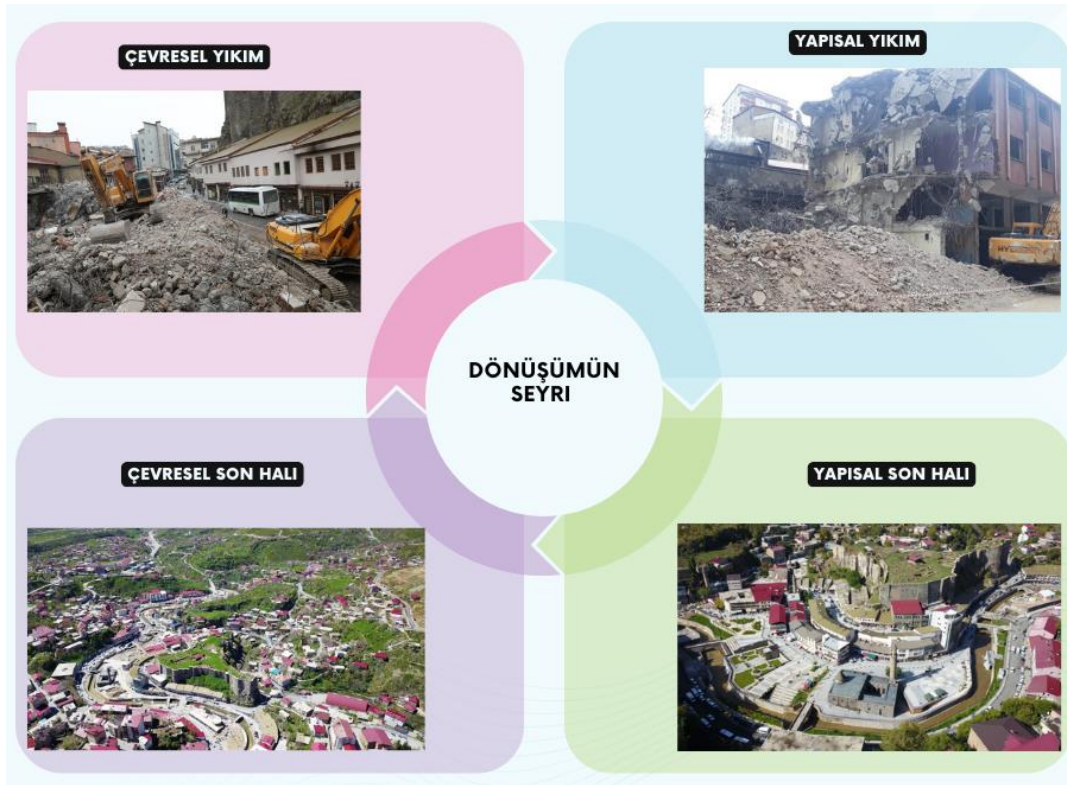
20/4/2020 TARİHLİ VE 2448 SAYILI CUMHURBAŞKANI KARARININ EKİ
KROKİ VE LİSTE

Şekil 9. 20/04/2020 tarihli ve 2448 sayılı cumhurbaşkanı kararının Eki'ne göre yıkılacak olan yapıların listesi[22] (List of buildings to be demolished according to the Annex to the presidential decree numbered 2448 dated 20/04/2020)[22]

Kentin asıl problemlerinden biri, kültürel miras statüsündeki birçok yapının diğer yapılarla çevrelenmiş olmasından kaynaklı olarak, hava alamaz halde sıkışmasıdır. Bu durum bölgedeki birçok tarihi yapının büyük orandan tahrip olmasıyla sonuçlanmıştır. Yanı sıra hasar almış yapıların restorasyon hizmetlerini alınamamasına veya yapı niteliklerinden bağımsız bir restorasyona maruz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca herhangi

bir denetim veya yaptırıma tabi olmaması sebebiyle yapıların zamanla tahrip olması, dere üstü yerleşmenin en riskli sonuçlarından biri olmuştur. Yanı sıra kent kullanıcılarının, dere ile olan ilişkilerinin bir imar planlaması çerçevesinde değil, keyfi ve rasgele oluşu, isteyen herkesin istediği yapıyı yapmasıyla sonuçlanmıştır. Kent yapısal sınırların ortadan kalktığı, tarihsel referansların dikkate alınmadığı bir yer halini almıştır.

Şekil 10. Bitlis kentsel dönüşüm seyri (Bitlis urban regeneration progress)

2020 yılında başlayan bu dönüşüm projesi, başlangıçta tarihsel doku içindeki ıslah edilmesi gereken yapıların yıkımı ile başlamıştır (Şekil-10). Bu süreç, nerelerin yıkılacağına dair verinin bilinmediği, TOKİ proje ofisinin uygulamaları ile ortaya çıkan bir yıkım hareketi olarak tariff edilebilir. Projelendirme sürecinde bilgi sahibi olunamayan, proje süresince müdahale imkanı olmayan bu kentsel dönüşüm projesi, kullanıcı kesimi var olmasına karşın, süreçte ihmal edilmiştir. Yapısal yıkımlar sadece dere kenarında şekillenmiş gibi görünse de, kentin başka noktalarında da projeye dolaylı ilişkili olarak farklı yıkımlar gerçekleşmiştir (Bkn: x.com/BitlisBld). Yapılan tüm yıkımlar, şehir merkezinin boşalmasına ve yeni rant kapılarının açılmasına olanak sağlamaktadır. Sonuçta dere yatağı kenarında bulunan Şerefiye Külliyesinin medrese kısmı projeden önce işlevsel olarak değişmiş olmasına rağmen, dönüşüm projesi sonrası medresenin zemin katında bulunan ve marangozluk gibi zanaat işlerinin yürütüldüğü dükkânlar boşaltılmıştır. Zanaat işlerinin yürütüldüğü bu küçük işletmeler, bölgenin kullanıcılarının gelir düzeyinin artmasına sebep olmuştur. Bölge turistik bir bölge olarak ifade edilmeye başlanmış ve bölge halkı bu dönüşüm hareketi sonrasında bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Soylulaştırma tam olarak bu çekilmelerden sonra başlamaktadır. Yenilenen kent, yeni kullanıcılar ve turistleri ağırlamakta ve tarihi alanlar yeni işletmelere, dönüşen işlevlere, üst gelir

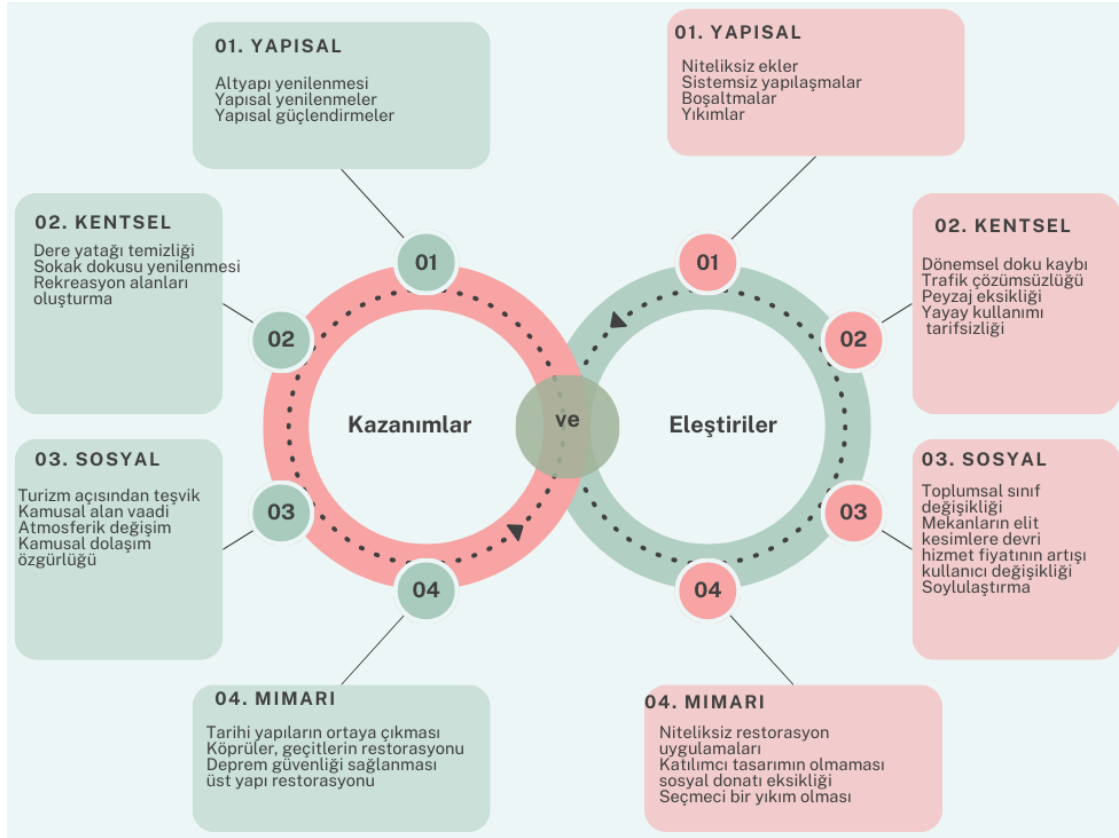
gruplarının kullanımına devredilmektedir. Böylece bölgede ekonomik faaliyet yürüten ve ikamet eden alt gelir grubunun yer değiştirmesi kaçınılmaz olmaktadır.

3.5. Modern Dünyayı Yaratan Kentsel Dönüşümün Bitlis İzleri: Eleştiriler Ve Kazanımlar (Bitlis Traces of Urban Transformation that Created the Modern World: Criticisms and Gains)

Bitlis'e dair yazılan birçok eserde de üzerinde durulduğu üzere, kent tarihi, şehrin simgesi haline gelen dere üzerinden ele alınmıştır. Görülmektedir ki kentin odağını Nasuh'un 'Ayn-ı İskender' dediği dere kenarı ve onunla ilişkili kültürel miras niteliğindeki yapılar oluşturmuştur[20]. Bu durum aslında dereyi ve dere etrafında yüzyıllar boyunca şekillenmiş her türlü elemanı kentin bir parçası haline getirmektedir. "Yapılar, yapımlarının üzerinden geçen zamanın izlerini taşırlar, yorulur ve kirlenirler"[8]. Durumu böyle ele alınca bugün yapılan dere kenarı kentsel dönüşümle yıkılan her bina için 'neden kentin bir parçası olan bu yapılar kültürel miras olarak nitelendirilmedi' sorusu sorulmalıdır. Tarihe seçmeci bir tavırla bakıp, belli dönem yapılarını tarihi yapı olarak ele alıp, belli yapı gruplarını dışarda bırakmak mimarlığın sıkça başvurduğu problemli bir yöntemdir. Sadece yıkım üzerinden kurgulanan bir kentsel dönüşüm hareketinin mimarlık tarihi

açısından oldukça problemleri bir yere işaret ettiğini görmek gerekir. Yıkılan her yapısal öge, kendiliyle beraber kolektif bellekten çeşitli anıları silerek, tarihsel bir kesiti de yok ederek gitmektedir. Çünkü mimarlık hacim, yapı ve kütleden ibaret olamayan yaşamsal bir pratiktir. Şimşek'in mimarlık ve toplum ilişkisini anlattığı bu anekdot durumu açıklamaktadır. “insan birey değildir, toplumsal bir dinamiktir. Ekonomik ve kültürel dönemlerin yaratıcısı olduğu kadar ürünüdür. Dolayısıyla geleneksel mimariye yönelik koruma, sağlıklaştırma ya da yenileştirme çalışmaları problemlerin salt binadan hareketle giderilmesi anlayışıyla yürütülemez. Bu anlayış mekanik olduğundan dolayı bulacağı cevaplar da mekanik düzlemde kalacaktır.”[23]. Dolayısı ile Osmanlı veya Selçuklu döneminden kalma eserlerin korunmaya değer bulunup, 20 yy eserlerinin veya malzemelerinin (taştan başka tüm kullanımların yok sayılması) değersiz bulunması restorasyonun temel

amacına uymamaktadır. Elbette yapı stoklarının yenilenmesi, sağlıklaştırılması veya dönüştürülmesi mimarlık pratiğinin en temel görevlerinden biridir. Fakat kentsel bir doku ele alındığında, hele ki yüzyıllardır dokusunu koruyan, birçok kültürel değer için vazgeçilmez bir yer olarak nitelendirilebilecek Bitlis gibi bir yerde bu denli büyük kararların daha yavaş ilerleyen süreçlerle alınması, tarihsel açıdan daha uygundur. Tanyeli'nin “Tarihsellik yerde içkin değildir, sadece toplumsal bir konstrüksiyondur. Başka bir anlatımla, tarihi ve tarihselliği öznel üretir; mimarlık ürünleri değil. Besbelli ki yerin, kentin hafızası yoktur”[24] şeklinde ifade ettiği gibi mimarlık yere özgü ve sadece tarihsel bir süreç değildir, aynı zamanda toplumsallıkla inşa edilen, toplumun bir uzantısıdır.

Şekil 11. Bitlis kentsel dönüşüm sonrası kazanımlar ve eleştiriler grafiği (Graph of Bitlis urban transformation post-achievements and criticisms)

Kentsel dönüşüm uygulamaları, modern dönemde katılımcı anlayışla beraber sadece merkezi ve yerel yönetimlerin karar verdiği süreçlerden farklılaşarak, kullanıcıları, sivil toplum örgütlerini, siyasilere ve ilgi sahibi diğer kesimleri sürece dahil etmektedir. Böylece tüm kesimler için şeffaf ve sürece müdahale edilebilen bir kentsel dönüşüm

uygulaması yapılabilmektedir. Katılımlı yapılan dönüşüm süreçlerinde, ilgi sahipleri projeyi, yapımdan önce görebildiği için müdahale şansı doğmakta, yeni projeler için diyalog ortamı yaratılabilmekte ve herkesin eşit söz sahibi olduğu bir demokratik zemin oluşabilmektedir. Böylece yapılan dönüşümler sonrasında sürece müdahale

edilebilecek pozisyonlar azaltıldığı gibi, ekonomik açıdan, yargısal düzeyde ve planlama düzeyinde daha efektif sonuçlar doğabilmektedir. Karar vericiler ile uygulamacıların ve kullanıcıların eşit bir düzlemde temsil bulduğu bu dönüşüm senaryolarında, farklı kavramsal ve tasarımsal fikirler üretilebilir ve çeşitli açılardan mekansal zenginlik sağlanabilmektedir. Arnstein 1970'lerde ele aldığı kentsel katılım meselesi, halkın söz sahibi olduğu bir kentsel tasarlama ve dönüştürme eylemine referans vermektedir[25].

Kentsel alanda gerçekleşen dönüşüm hareketleri, kentteki fiziksel ve çevresel yapıları, toplumsal yapıyla beraber eskimesiyle veya ekonomik değerini yitirmesiyle gerçekleşebilmektedir (Şekil-11). Bu durum bazen ekonomik kaygılarla gerçekleşen bir kentsel dönüşüm hareketinin bile ekonomi açısından sakıncalar doğurduğu bir şekilde sonuçlanabilmektedir. Örneğin; aynı yolların sık sık genişletilmesi, kaldırımların daraltılması, ağaçların kesilmesi kentlerde yaşayanları rahatsız etmekle kalmaz aynı zamanda da kentteki gelişmeleri de aksatır[26]. Avrupa'da bu durum özellikle 2. Dünya savaşı sonrasında kültürel mirasın korunması, yıkılmış kentsel çevrenin yenilenmesi ve ekonominin canlanması amacıyla yapılmış ve ilgi grupları tarafından ele alınmaya başlanmıştır[21].

4. SONUÇ VE ÖNERİLER (CONCLUSION AND SUGGESTIONS)

Türkiye kentsel dönüşüm uygulamaları Bitlis özelinde incelendiğinde, üzerinde durulması gereken nokta bu değişim ve dönüşümler Bitlis'i mevcut kullanıcılarıyla birlikte daha sağlıklı ve yaşanabilir bir kent haline getirebilmiş midir? Yapılan dönüşümler incelendiğinde temel problemin kentsel mekânın tasarlanması ve imar planlarındaki hatalardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu bulgu, Türkiye'nin kentleşme konusunda yeterince planlı olmadığını ve kentsel politika üretmekten yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu politika eksikliği şu etkenlerle açıklanabilir:

- Göç meselesine bütüncül yaklaşımın eksik olması
- Kentin yayılım ve genişleme potansiyeline karşı gerekli öngörülerin zamanında yapılmaması
- Kentsel alandaki yenileme ihtiyaçlarına cevaben merkezi yönetimlerin TOKİ eliyle üretilmiş yapısal üretimleri devreye sokması.

Belirtilen bu etmenler, Türkiye'nin kentsel dönüşüm uygulamalarını gelişmiş ülkelere kıyasla daha verimsiz, hızlı, katılımcı süreçler olmaksızın, tek elden yürütülen süreçlere dönüştürmektedir. Kentsel alanda gerçekleşen yıkım, yıpranma, sıkışıklık ve plansızlık durumlarına karşın yapılan dönüşüm hareketleri, esasen kentsel dokuyu değiştirmekle kalmayıp toplumsal sınıfların da değişikliğe neden olmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye'deki kentsel dönüşüm uygulamalarının çoğunlukla, yıkmak, yenileme, temizleme, yeniden yapım ve soylulaşma şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bitlis kent meydanında gerçekleşen dönüşüm de aynı çerçeveden ele alınabilir. Çoğunlukla alt gelir grupları tarafından kullanılan veya sahiplenilen bu kentsel dönüşümde imkan sağlayan yerler, dönüşüm sonrası yenilenmekte, el değiştirmekte ve üst sınıf insanlara teslim edilmektedir. Bitlis de gerçekleşen yıkım sonrası TOKİ eliyle yeni yapılaşmalar yapılmamış olmasına rağmen, yıkımdan etkilenmeyen ticari ve konut alanlarının değeri artmıştır. Bu durum o yapılarda yaşayan kesimler için yer değişikliğiyle sonuçlanan bir soylulaşma hareketine referans vermektedir.

Gelişmiş ülkelerde yapılan kentsel dönüşüm hareketleri, koruma ve rehabilitasyon süreçlerini içerdiği için toplumsal yapıdaki değişim, kentsel dönüşümle ilişkilendirilemeyecek kadar farklı süreçlerle ilerlemektedir. Buna karşın Bitlis özelinde gerçekleşen kentsel dönüşüm hareketi, kentsel mekânı toplumsallıktan farklı düşündüğü için, ticari alanların değişimi ve sınıfsal değişimler göz ardı edilmiştir. Kentsel sorunların çözülmesi adına girilen bu faaliyet, sosyo-ekonomik yapının değişimine ve sınıfsal yer değişikliklerine neden olup yeni sorunlar doğurmaktadır. Ama kentsel ölçekte yapılan bu dönüşüm hareketi tümünden ele alındığında gerçekleşen olumlu sonuçlar göz ardı edilemeyecek kadar yapıcıdır. Kentsel dönüşümün kentin toplumsal, tarihsel ve doğal dokusunun korunması şartıyla yapılması, oluşacak olumsuz eleştirilerin önünü kapatabilir.

Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamaları yapıların ve kentlerin fiziksel özellikleri referans alınarak yapılmaktadır. Bu yönüyle batıdan farklılaşan bu dönüşüm hareketleri, toplumsallıktan ayrılan bir kentsel ve mimari yapılaşmaya gönderme yapmaktadır. Durum bu olunca, dönüşümün sonuçları belirli kesimler açısından olumlu karşılanabilirken, bazı kesimlerin de ihmal edildiği görülmektedir. Oysaki kentsel dönüşüm, bütüncül bir yaklaşımla, kentte yaşayan tüm bireylerin çıkarları gözetilerek; ortaklıklar ve istişarelerle yol alan bir tasarım sürecine referans vermelidir. Yani sıra bölgeye özgü dinamikler göz önüne alınarak,

yerel ve merkezi idarenin de katılımıyla toplumsal ve mesleki düzeyde işbirlikleri yapılarak düzenlenmelidir. O halde “Bitlis’in son altmış yıllık kentsel gelişimini etkileyen faktörleri üç maddede toplayabiliriz: popülist yönetim tarzı, gecekonducu toplumsal pratik ve yaptakçı mimarlık”[23]. Gerçekleşen dönüşüm hareketleri ve bunların niteliği göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal yapıya etkisi ortadadır (Şekil-11). Bitlis özelinde bakıldığında, toplumsal kesimlerin sürece dahil edilmediği, alt gelir gruplarının kullanım haklarının koruma altına alınmadığı bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Çürümeye yüz tutmuş kentin genel dokusunu bozan etmenler ancak toplumsal mutabakat ile dönüştürülmelidir..

Bir kentsel dönüşüm projesi, fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan olduğu kadar, yasal, kurumsal, finansal ve projenin yürütülüşündeki ortaklıklara kadar çok çeşitli açılardan planlanmalı ve dönüşüm programları hazırlanmaktadır[11]. Kimi zaman yapılacak kentsel dönüşüm programlarında ortaklıklar farklılaşabilir. Örneğin, kamu sektöründen kişiler ile özel sektörden kişiler veya gruplar ve yerel yönetimden kişilerce ortak yürütülmesi gereken projelerle karşılaşılabilir. Projenin ülke için önem derecesi arttıkça kamu sektörünün farklı düzeydeki temsilcilerinin de birbirleriyle ilişkide oldukları görülebilir. Bitlis gibi tarihi açıdan önemli bir geçmişe sahip kentin, sadece yerel veya sadece merkezi yönetim kararları doğrultusunda dönüştürülmesi, uluslararası koruma çerçevesinde olumsuz bir izlemin doğurmaktadır. Bu durum Avrupa’da gerçekleşen dönüşüm projelerinde, üst ölçeklerin birleştirilmesi ve alana özgü yönetim planlamaları yapılması şeklinde çözümlenmektedir[27]. Yani sıra bu projelerde görev alabilen ve kar amacı gütmeyen birçok sivil ve özel kuruluş da bulunabilmektedir. Bu kuruluşlar gelişmiş ülkeler için önemli birer ortak olarak kabul edilmektedirler[6]. Bu çerçevede Türkiye’deki kentsel dönüşüm bağlamsal olarak sadece toplumsallık ve ekonomik gerekçelerle değil, yanı sıra merkezi yönetim kararları ve siyasi yönelimlere göre de gerçekleşmektedir. Bu sebeple gerçekleşen dönüşümlerin, sosyo-ekonomik, siyasi, ekonomik bağlamaları düşünülerek geliştirilmesi ve yorumlanması gerekmektedir

Bitlis’te olduğu gibi büyük yıkımlar yapmak ve kentsel boşluklar oluşturmak kendi başına bir tasarım verisi olarak ele alınamaz. 1960’ların, 70’lerin mimari dilini yansıtan dönem yapılarına kıyıda köşede rastlansa dahi uğradıkları müdahaleler hepsini tanınmaz hale getirmiştir[28]. Kentsel modernite geniş yollar açmak ve yapısal çevrede değişiklik yapma üzerine kurgulanmış yıkım ve çelişkilerden oluşmaktadır. Modern

dünyanın bu modernlik dayatmasına karşın Harvey, modernizmin, “yeni üretim koşullarına tepkiden daha ötesi” olduğunu ifade etmektedir[29]. Bu çerçeveden ele alındığında, yıkım ve çelişki tabanlı bir dönüşüm yapılmasından daha efektif olan şey modern dünyanın vaat ettiği ortaklık, istişare, teknoloji ve çoklu tasarım imkanlarının yerinde kullanılmasıdır. Yıkım veya yeniden yapımda, alanında uzman kişilerin görev alması veya danışmanlık yapması olası problemleri azaltabilmektedir.

Yüzyıllık süreçteki yıkımlara dönüşüm ve değişim içindeki rolleri ve kentsel bellekteki yerleri açısından bakılabilir. İmar operasyonları kentin parçası olan önemli mekânları ve yaşantı katmanlarını siler; yerine yenilerini yerleştirmenin yolunu açar. Bitlis’te yapılan tarihi katmanlardaki bu değişim, sağlıklaştırma, ıslah, dönüşüm ve yenileme kavramları çerçevesinde açıklanmaktadır. Mevzuatta ve imar planlamalarında yapılan değişiklikler ile kentin büyük kayıplar yaşamasının önüne geçilebilir. Kent kolektif belleği de yaşatarak çoğulcu ve bilimsel temellerle dönüşür. Böylece zamanın izlerini üzerinde taşıyan kent değişir, dönüşür. Değişim, yıkarak yapmaktır. Geçmişte mevcut ve geçerli olanların ortadan kalkması veya geçersizleşmesiyle gerçekleşir[24]. Bu açıdan ele alındığında Bitlis’te gerçekleşen dönüşüm kentsel bellekteki son yüzyıllık hatıraları silmekte ve yerine 1900’ler öncesi belleği yerleştirme çalışmaktadır. Kentsel belleği oluşturan her dönem eklerine bu yönüyle eşit mesafede yaklaşılması, kolektif bellek oluşumuna zarar vermeyecektir. Katılımcı ve tarihsel açıdan seçmeci olmayan bir kentsel dönüşüm hareketinin kentsel mekanda daha olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

DECLARATION OF ETHICAL STANDARDS (ETİK STANDARTLARIN BEYANI)

Bu makalenin yazarı çalışmalarında kullandıkları materyal ve yöntemlerin etik kurul izni ve/veya yasal-özel bir izin gerektirmediğini beyan eder.

The author of this article declares that the materials and methods she used in her study do not require ethics committee approval and / or legal-special permission.

AUTHORS’ CONTRIBUTIONS (YAZARLARIN KATKILARI)

Narin ONAT: Araştırmaları yapmış, verileri analiz etmiş ve makalenin tüm bölümleri ile sonuçlarının yazım işlemini gerçekleştirmiştir.

Narin Onat: Conducted the research, analyzed the data, and wrote all sections of the article and its results.

CONFLICT OF INTEREST (ÇIKAR ÇATIŞMASI)

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

There is no conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- [1] Tekeli, İ. (2003) Kentleri Dönüşümü Mekan Olarak Düşünmek, Kentsel Dönüşüm Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- [2] Şahin, Z. (2003) İmar Planı Değişiklikleri ve İmar Hakları Aracılığıyla Yanıltıcı (pseudo) Kentsel Dönüşüm Senaryoları: Ankara Altındağ İlçesi Örneği, Kentsel Dönüşüm Sempozyumu içinde, der. P.P. Özden vd., 89-101. İstanbul.
- [3] Şenyapılı, T. (1998) Cumhuriyet'in 75. yılı Gecekonduunun 50. yılı, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı, İstanbul.
- [4] Uzun, C.N. (2001) Gentrification in İstanbul: A diagnostic study, *Nederlandse Geografische Studies* 285, Utrecht.
- [5] Newman, P. (2004), "Kültürel Dönüşüm, Turistler ve Kent Yönetimi", Ed. D Özdemir, S Turgut, P Özden, Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu, s. 33-34. İstanbul.
- [6] Hague, C. (2004). "Konut Alanlarının Dönüşüm ve Yenileme Projelerinde Başarı", Ed. D Özdemir, S Turgut, P Özden, Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu, s. 183, İstanbul.
- [7] Çelikkalek, A., (2013). Küresel Kentlerin Dönüşüm Aracı Olarak Büyük Ölçekli Kentsel Projeler, 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu, Mersin.
- [8] Tanyeli, U. (2011). Değişimin Aracı Olarak Marjinal Mekan Üretimi, "Rüya, İnşa, İtiraz Mimari Eleştiri Metinleri", der. Tanyeli, U., s.261-279, Boyut Yayınları, İstanbul.
- [9] Rosa, D. La, Privitera, R., Barbarossa, L., & Greca, P. La. (2017). Landscape and Urban Planning Assessing spatial benefits of urban regeneration programs in a highly vulnerable urban context: A case study in Catania, Italy. *Landscape and Urban Planning*, 157, 180–192.
- [10] Keles, R. (2021a). Kentbilim Terimleri Sözlüğü (3. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- [11] Noon, D. Vd. (2000) Chapter 4: Economic Regeneration and Funding, *Urban Regeneration* Der. P. Roberts, H. Sykes, Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- [12] Sayan, Y. (2001), Bitlis Evleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [13] Özesmi, U., Özesmi, S. (2004) Ecological Models Based on People's Knowledge: A Multi-Step Fuzzy Cognitive Mapping Approach, *Ecological Modelling* (176:1-2) 43-64.
- [14] Lynch, K., Başaran, İ. (2010). Kent imgesi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (C.116)
- [15] Hall, K.B.; Porterfield, G.A. (2001) *Community by Design: New Urbanism for Suburbs and Small Communities*, McGraw-Hill, New York.
- [16] Arık, M. O. (1971). Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [17] Tuğlacı, P. (1985). Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- [18] Yımanç, M. H.; Darkot, B. (2007) "Bitlis", *İslam Ansiklopedisi (İa) II. Bitlis*.
- [19] Gencer, F. (2019). Bitlis ve Muş'un son beyleri Alaaddin Paşazadeler. *Libra Yayınları*, İstanbul.
- [20] Gelişkan, N. N. (2015). Matrakçı Nasuh Gözüyle Bitlis, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- [21] Özden, P (2008), Kentsel Yenileme, İmge Yayınları, s.50, İstanbul.
- [22] <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20/200421-20.pdf>. [Erişim Tarihi: 21.02.2025]
- [23] Şimşek, E (2020), Bitlis Evleri/ Geleneksel konut mimarlığının, dünü bugünü yarını; Betav Yayın Dizisi-7; Sayfa: 211, Rotaoffset, İstanbul.
- [24] Tanyeli, U. (2017). Yıkarak Yapmak: Anarşist Bir Mimarlık Kuramı İçin Altılık. *Metis Yayınları*, İstanbul.
- [25] Arnstein, S. (1969). A Ladder of Citizen Participation, *Journal of the American Institute of Planners* (35: July) 216-24.
- [26] Keleş, R. (2006), Kentleşme Politikası, İmge Yayınları, s.438, İstanbul.
- [27] Atkinson, R. (2004). Kentsel Dönüşüm, Ortaklıklar ve Yerel Katılım: İngiltere Deneyimi, *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu: İstanbul 2004*, İstanbul.
- [28] <https://www.arkitera.com/gorus/bir-kentsel-donusum-hikayesi-bitlis/> [Erişim Tarihi: 25.02.2025]
- [29] Harvey, D. (2014), *Postmodernliğin Durumu* (çev. Sungur Savran), 7.bs, Metis Yayınları, İstanbul